

ПРАКТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ДО НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Чернета С. Ю.

ВСТУП

Економічний та соціальний розвиток України та більшості країн Європи протягом останніх років, переважно, зосереджений на інтенсивному розширенні ринку соціальних послуг, з'являються нові, удосконалюються старі види (залежно до потреб населення), а також змінюється порядок їх надання.

Сучасні дослідження свідчать про негативні тенденції в соціальному житті значної частини громадян нашої країни, зокрема, це бідність населення, зростання смертності, злочинності, безпритульності, наркоманії та алкоголізму, особливо в молодіжному середовищі; виникнення смертельно-небезпечних хвороб (пандемією Covid-19); війна на сході України (внутрішньоопереміщені особи); повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію незалежної України. Як виявилось, соціальна сфера в цілому та фахівці із соціальної роботи зокрема виявилися не готовими до таких випробувань, не здатними динамічно та миттєво приймати рішення та компетентно та професійно діяти. Відтак, система надання соціальних послуг повинна адекватно реагувати на сучасні потреби суспільства, а самі послуги мають враховувати індивідуальний стан і реальні потреби клієнтів.

Ця ситуація змушує ґрунтовно та цілісно переглянути всю систему професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Оскільки, реалії свідчать, що більшість фахівців із соціальної роботи у територіальних громадах відчують труднощі у процесі надання соціальних послуг. Це пов'язано з відсутністю необхідних знань, умінь і навичок, інколи відсутністю відповідної освіти, навчально-методичного забезпечення, що в результаті негативно впливатиме на якість та своєчасність надання цих послуг.

Проаналізовані наукові джерела дають підстави стверджувати, що в сучасній науці існує необхідність дослідження проблеми підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Проблеми професійного розвитку та професійної підготовки фахівців у галузі соціальної роботи висвітлені у працях вітчизняних та закордонних вчених. Зокрема, моделі підготовки фахівців із соціальної

роботи в сучасних умовах розвиваються у працях В. Жукова, О. Карпенко, В. Нікітіна, В. Сидорова, В. Синявського, Є. Холостової та інші; дослідженню спектру соціальних послуг та особливостям їх надання присвячені праці Я. Белєвцової, Н. Горішної, К. Дубич, Л. Ільчук, М. Кравченко, І. Малофєєва, С. Попової, Л. Попової, А. Сидорчук, Г. Слезанської та інших; форми, методи та технології соціальної роботи з клієнтами, які потребують соціальної допомоги, структура професії та посадових обов'язків фахівця із соціальної роботи розкриті у працях В. Бочарової, Б. Вульфова, М. Галагузова, В. Нікітіна.

Зазначене вище, свідчить про те, що теоретико-методологічні та практичні засади підготовки фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг в системі вищої професійної освіти вирішені не на належному рівні. Зокрема, потребує уваги дослідження практична складова підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у громаді. Оскільки професійно-виважена та адекватна до сучасних викликів діяльність фахівців із соціальної роботи сприятиме суттєвому зниженню рівня соціального напруження в суспільстві, допоможе всім громадянам України боротися за виживання в складних умовах сьогодення та сприятиме поверненню до повноцінного та достойного життя.

1. Теоретико-методологічні засади підготовки фахівців із соціальної роботи в Україні та за кордоном

Основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, які спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах визначені в новому Законі України «Про соціальні послуги»¹. В цьому законі акцентується увага на тому, що соціальні послуги повинні надавати професіонали: створюється Реєстр надавачів соціальних послуг, тобто автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, яка призначена для збору, реєстрації, зберігання і використання даних про надавачів соціальних послуг, а також запроваджено єдині вимоги до всіх надавачів соціальних послуг – як державних і комунальних, так і до недержавних (прибуткових та неприбуткових організацій). До надавачів соціальних послуг належать фахівці та професіонали (соціальні працівники,

¹ Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

фахівці із соціальної роботи, соціальні менеджери та інші) та соціальні робітники².

Стає зрозумілим, що сучасний ринок соціальних послуг вимагає підготовку фахівця, здатного та готового компетентно та якісно надавати ці послуги. Відповідно це спричиняє потребу зміни підходів до організації освітнього процесу з підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у закладах вищої освіти.

Існуча, на сьогодні, освітня модель підготовки фахівців із соціальної роботи в Україні враховує як міжнародний досвід, світові тенденції розвитку освіти, так і стрімкий розвиток інноваційних технологій в соціальній роботі.

Досвід зарубіжних країн підготовки фахівців із соціальної роботи, соціальних педагогів великий та тривалий, про що свідчить велика різноманітність освітніх закладів, що здійснюють підготовку цих фахівців, однак в цих країнах склалися різні системи підготовки фахівців із соціальної роботи.

Характерними особливостями професійної підготовки фахівців із соціальної роботи є: вік абітурієнтів; терміни навчання; форми вступних випробувань; наявність освітніх стандартів; співвідношення теоретичних і практичних дисциплін в освітніх програмах; форми, методи, технології навчання; відмінності в системах освіти різних країн світу. Для всіх Європейських країн характерний процес академізації освіти³.

Європейські країни, в яких здійснюють підготовку фахівців із соціальної роботи поділяють на три групи:

1. Позауніверситетська (Австрія, Бельгія, Німеччина, Нідерланди, Франція) – професійна підготовка соціальних працівників і педагогів складається з теоретичної підготовки (психологія, педагогіка, соціальна медицина, право, соціологія, економічна і соціальна політика, соціальна філософія, теорія соціальної роботи, методи соціальної роботи, адміністрування, методи досліджень, динаміка розвитку груп, мистецтво, ремесла тощо) та практики (навчальний план передбачає 4 місяці практики, один – в установі соціального захисту дітей та молоді,

² Чернета, С. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Ввічливість. *Humanitas*, 2021. № 6, С. 91-98.

³ Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. 2-ге вид. Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.

другий – присвячений роботі з дорослим населенням, два місяці – в установах за вибором студентів)⁴.

2. Змішаний тип підготовки (Чехія, Угорщина, Польща, Болгарія, Греція, Норвегія, Данія) – розвинений змішаний тип підготовки на різних рівнях (перший рівень представлений середніми (вторинними) школами, які готують фахівців для сфери соціальних послуг; другий рівень – коледжі з чотирирічним навчанням; третій, вищий рівень, представлений факультетами соціальної політики, соціології, соціальної роботи університетів), як університетський, так і позауніверситетський.

3. Університетська (Італія, Словенія, Іспанія, Естонія, Ісландія, Швеція, Англія, Фінляндія) – однак, ця група не є однорідною. Виділяють три моделі підготовки, що передбачають навчання протягом 2-х, 3-4-х і 5-ти років та передбачає вивчення таких дисциплін, як: загальна, вікова та соціальна психологія, соціологія, фізіологія, соціальна політика, соціальні структури, управління, право, соціальне законодавство, теорія та практика соціальної роботи, філософія соціальної роботи, етика, інформатика тощо. За рахунок вибору спекурсів студенти мають можливість обрати спеціалізацію відповідно до майбутньої професійної діяльності: з дітьми і підлітками; з правопорушниками й ув'язненими; з хворими (у системі охорони здоров'я); з людьми з обмеженими можливостями; з людьми літнього віку; у громаді; у системі соціального захисту.

Проаналізована література дає підстави зробити висновок про те, що підготовка соціальних працівників у різних країнах світу (Англія, Австрія, США) й Україні є добре розвинуеною. Так в Австрії, Англії та США склалася багаторівнева системи, що дає можливість для отримання ступеня доктора в галузі соціальної роботи; підготовка соціальних працівників, педагогів та аніматорів в Швейцарії відбувається, в основному, на рівні середньої спеціальної освіти; Латвія, Литва і Білорусь підготовку здійснюють на трьох рівнях, причому допрофесійний рівень доволі добре розвинений, що створює широкі перспективи для професії «соціальний працівник». Зокрема, можливість здобути ступінь «бакалавра» та «магістра» в галузі соціальної роботи, створює для країни підготовку викладацького і

⁴ Brouns H.J., Kramer D. Social Work Education in Europe. A Comprehensive Description of Social Work Education in 21 European Countries. Frankfurt/Main, 1986. 585 p.

дослідницького корпусу в галузі соціальної роботи та соціальної педагогіки⁵

Незважаючи на більше ніж тридцятирічний розвиток, сучасна система професійної підготовки фахівців із соціальної роботи в Україні знаходиться на етапі свого розвитку та удосконалення. Вагомими факторами, які вплинули на неї, можна вважати, по-перше, «легалізацію» соціальної роботи завдяки введенню до кваліфікаційного довідника посад керівників, спеціалістів і службовців професії «соціальний працівник», «фахівець із соціальної роботи»⁶; по-друге, розширення мережі різнопрофільних та багаторівневих соціальних закладів, соціальних установ соціального обслуговування, центрів соціальних служб сім'ї, дітей та молоді, появу недержавних соціальних служб, що потребують кваліфікованих соціальних працівників; по-третє, формування нормативно-законодавчої бази соціальної роботи (Закони України «Про соціальну роботу», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги», «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» тощо); по-четверте, впровадження закордонного досвіду соціальної роботи; по-п'яте, розробка та удосконалення моделей підготовки фахівців із соціальної роботи на різних освітніх ступенях «молодший бакалавр – бакалавр – магістр» на основі вивчення закордонного досвіду, який адаптовано до вітчизняних умов.

На думку багатьох учених, проблему підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг можна вирішити на основі різних методологічних підходів. Зокрема, О. Карпенко, досліджуючи професійну підготовку майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти використовує культурно-цивілізаційний, соціокультурний, професіограмний, культурологічний, соціально-педагогічний та технологічний підходи⁷. Досліджуючи процес професійної підготовки соціальних працівників до використання методів арт-терапії Л. Полторак виокремлює особистісно-орієнтований, діяльнісний та системний підходи.

⁵ Cherneta S. Foreign experience in training social work specialists of social services. knowledge. *Education. Low. Managmtnt. Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie.* 2020. № 2. P. 425-441.

⁶ Поліщук В. А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти : монографія / за ред. Ничкало Н. Г. Тернопіль: ТНПУ, 2006. 424 с.

⁷ Карпенко О. Професійні функції соціального працівника як складова професійної компетентності. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи.* 2007. Вип. 20. С. 27–34. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2007_20_6

С. Калаур наголошує на важливості системного, проблемного, праксеологічного, антропологічного, комунікативного, компетентнісного, акмеологічного, середовищного, культурологічного та особистісно орієнтованого підходів у професійній підготовці майбутніх фахівців соціальної сфери до розв'язання конфліктів у професійній діяльності⁸.

На нашу думку, найефективнішими методологічними підходами для підготовки майбутніх фахівців з соціальної роботи до надання соціальних послуг є такі:

– *системний підхід*, який вказує на необхідність розглядати процес професійної підготовки майбутніх фахівців з соціальної роботи до надання соціальних послуг як цілісну систему. Використання цього підходу орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і механізмів, що її забезпечують, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх в єдину теоретичну картину. Цей підхід забезпечує формування основних компонентів особистості майбутнього фахівця із соціальної роботи, впливає на формування мотивації до професійної діяльності, в нашому випадку, до надання соціальних послуг; передбачає вивчення майбутніми фахівцями із соціальної роботи нормативно-правової бази, структури, способів функціонування системи державних установ і громадських організацій;

– *компетентнісний підхід* передбачає не просту трансляцію знань, умінь і навичок від викладача до студента, а формування у майбутніх випускників професійної компетентності, а також дав змогу розглядати оцінку результатів професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи в єдності кількох видів компетентності у відповідному виді діяльності. Компетентний фахівець на відміну від кваліфікованого, не тільки володіє певним рівнем знань, умінь і навичок, але й здатний реалізувати і реалізує їх у професійній діяльності, має внутрішню мотивацію до якісного здійснення своєї професійної діяльності, професійні цінності і ціннісне відношення до своєї професії, володіє творчим потенціалом саморозвитку⁹;

– *професіографічний підхід*, який є інструментом пошуку професіограми фахівця з соціальної роботи, що забезпечує інтеграцію знань, умінь і навичок, здібностей, рольовий спектр, риси та якості, необхідні для ефективного надання соціальних послуг. На думку

⁸ Калаур С. М. Система професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до розв'язання конфліктів у професійній діяльності. Дис. д-ра пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2018, 676 с.

⁹ Горішна Н. М. Професійна компетентність соціального працівника як складова його фахової підготовки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Педагогіка, соціальна робота. 2009. Вип. 16–17.

О. Сороки «професіографічний підхід означає підготовку майбутнього фахівця до професії через її детальне дослідження, ознайомлення з професіограмою»¹⁰, яку можна представити як таку, що охоплює комплекс компетентностей, функціонально-рольовий спектр, цінності, обов'язки, комплекс знань, умінь і навичок, професійно значущі й особистісні характеристики, необхідні фахівцю з соціальної роботи для ефективного надання соціальних послуг у ТГ;

– *діяльнісний підхід* до аналізу, планування та реалізації процесу професійної підготовки майбутнього фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Цей підхід передбачає необхідність організувати навчальний процес із опорою на всебічне врахування майбутньої професійної діяльності випускника, з акцентом на оволодіння різноманітними видами діяльності, і чим більше напрямів вона містить, тим вільніше він визначається в різних професійних ситуаціях. Реалізуючи діяльнісний підхід, ми орієнтовані на усвідомленість самовизначення студентів в умовах вивчення навчальних дисциплін і вибору занять для професійного зростання з відчуттям почуття успіху і впевненості в собі і власній діяльності;

– *гуманістичний підхід*, що вимагає враховувати унікальність та самоцінність кожного суб'єкта професійної підготовки. Гуманізувати професійну діяльність майбутніх фахівців із соціальної роботи означає, по-перше, в основу підготовки покласти вчення про людину і суспільство, по-друге, формувати не тільки професійні уміння, а й духовний світ майбутнього професіонала, визначення моральних якостей. В практичній професійній діяльності провідним повинен стати гуманістичний підхід, а саме при організації цілісної взаємодії з клієнтом, ефективність якої визначають такі якості соціального працівника, як здатність вести діалог з усіма суб'єктами соціальної діяльності, розуміння всіх представників мікросоціуму, опора на механізми внутрішньої детермінації поведінки і діяльності клієнта.

Особливе значення для нашого дослідження становить розгляд принципів, що лежать в основі освітньої діяльності, як фактору професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи і вимог до організації навчально-пізнавальної діяльності.

Реалізація принципів навчання та організації навчального процесу формує системність багатьох дидактичних явищ, забезпечуючи

¹⁰ Сорока О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2016. 534 с.

необхідний взаємозв'язок усіх компонентів змісту навчання, їх єдність і цілісність.

Принципи визначається як «першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки»¹¹. Для досягнення спільної мети нами реалізуються такі загальні принципи: принцип цілісності і системності; принцип професійної спрямованості навчання зв'язку теорії з практикою; наступності; науковості; практичної орієнтованості навчання; доступності навчання¹².

Принцип цілісності і системності сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти системно-цілісного бачення сутності навчально-професійних завдань, що реалізується через вироблення загальних підходів до організації процесу професійної підготовки, формування єдиної педагогічної системи багаторівневої професійної підготовки.

Принцип професійної спрямованості навчання допомагає адаптуватися здобувачам освіти до професійного середовища і сприяє організації практико-орієнтованого середовища, і як наслідок, формується готовність до надання соціальних послуг.

Принцип самореалізації сприяє ефективному формуванню індивідуальної освітньої траєкторії у процесі професійної підготовки, розвитку мотивації професійного самовдосконалення.

Принцип зв'язку теорії з практикою вимагає гармонійного поєднання наукових теоретичних знань з практикою професійного життя. Реалізується він шляхом створення умов для переходу в процесі навчання від конкретно-практичного мислення до абстрактно-теоретичного і навпаки, застосування отриманих знань на практиці. Проблема освоєння професійних умінь, набуття практичного досвіду надання соціальних послуг може бути вирішена за рахунок різних видів практик, які сприятимуть виробленню практичних умінь і навичок, отримання досвіду професійної діяльності.

Принцип наступності є складним і багатограним процесом, який проявляється по-різному в різних умовах і має свою специфіку. Наступність трактують як опору на пройдене або зв'язок між окремими освітніми етапами, де кожний наступний етап закріплює, розширює, ускладнює і поглиблює ті знання, уміння і навички, які опановувались на кожному попередньому етапі.

¹¹ Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 519. 742 с.

¹² Чернета С. Модель професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Ввічливість. Humanitas*, 2021, № 4, С. 57-63.

У контексті нашого дослідження наступність визначаємо на рівні системи, як цілого, на рівні підсистеми, як ланки цієї системи і на рівні елементів підсистеми. Як правило, виділяють два основних напрями реалізації наступності – через зміст навчального матеріалу і методи його вивчення.

При професійній підготовці майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг наступність розумітимемо як категорію, як основне вихідне положення, характерними ознаками якого є: поступовість і узгодженість теоретичного навчання (загальної та професійної підготовки), що сприяє збереженню досягнутого рівня підготовки здобувачів вищої освіти, як результат попереднього етапу, і забезпечує можливість його розвитку. Таким чином, реалізація принципу наступності багато в чому визначає системність професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Принцип науковості визначає необхідність організації професійної підготовки фахівців із соціальної роботи на основі науково-дослідницької діяльності. Здобувач вищої освіти здобути теоретичні знання закріплює під час написання курсових та бакалаврських робіт, які є передбачені освітньою програмою і, відповідно, навчальним планом.

Принцип практичної орієнтованості навчання забезпечує включення здобувача вищої освіти в сферу професійної діяльності на основі відповідного досвіду, отриманого у ЗВО. Нажаль, раніше існуючий підхід до практичної підготовки студентів не давав можливості реалізувати це положення. Справа тут не тільки в обмеженому обсязі практичної діяльності (10 % від усього навчального часу за фахом «Фахівець із соціальної роботи»). Практична робота студентів повинна вестися за обраною спеціальністю на протязі всіх років навчання. Насьогодні реалізація цього положення може бути здійснена за рахунок збільшення кредитів на практичну підготовку (не менше 10%), починаючи з першого курсу та запровадження здобуття вищої освіти з використанням елементів дуальної форми навчання.

Принцип доступності навчання реалізується діяльність ЗВО в режимі відкритого університету, через широке впровадження різноманітних методів, технологій і засобів навчання, в т.ч. форм дистанційного навчання, неформальної та інформальної освіти.

Принцип органічного зв'язку практико-орієнтованих курсів і практичної діяльності передбачає активне використання майбутніми фахівцями із соціальної роботи на практиці знань, отриманих у ході вивчення практико-орієнтованих дисциплін, осмислення їх значущості

для успішної професійної діяльності, формування ціннісного ставлення до системи професійних знань. Цей принцип вимагає інтегрованого підходу до розробки програми та змісту завдань практики, які повинні закріпити та поглибити знання студентів з практико-орієнтованих дисциплін, зокрема можливе використання випереджального навчання з апробуванням знань на практиці, а також використання навчання «із запізненням», коли відбувається підкріплення емпіричного досвіду до практичних навичок.

Принцип професійного самовдосконалення здобувачів вищої освіти є невід'ємною складовою їх професійного зростання, реалізується в послідовній роботі майбутнього фахівця із соціальної роботи над собою, над своєю готовністю до надання соціальних послуг у громаді.

Принцип гуманізації з однієї сторони, складає основу побудови взаємин і взаємодій суб'єктів освітнього процесу на протязі формування готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, а з іншої сторони, передбачає гуманізацію всього освітнього процесу, його цілей, методів, засобів взаємодій на всіх етапах професійного становлення фахівця із соціальної роботи і призводить до створення максимально сприятливих умов для розкриття і розвитку здібностей фахівця і його самовизначення.

Зазначені вище принципи підготовки фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг використовують для побудови ефективного освітнього процесу, відбору його змісту, форм, методів, технологій і зв'язку між ними.

Не применшуючи важливість кожного з зазначених вище підходів, варто детальніше зупинитися компетентнісному підході, оскільки він охоплює поряд з конкретними знаннями, уміннями і навичками такі категорії, як здібності, готовність до пізнання, соціальні навички, які необхідні для сучасного фахівця, здатного виявляти активність в постійно мінливих умовах.

Впровадження компетентнісного підходу у систему підготовки майбутніх фахівців у системі вищої освіти, в т.ч. і фахівців із соціальної роботи, сприяє формуванню загальних та фахових компетентностей, результатів навчання, що дозволяє змоделювати результати освіти; самоосвіти, ефективність якої залежатиме від здатності до навчання, самовиховання, самовизначення, самоактуалізації, навчання протягом життя, набуття практичного досвіду, протистояння динамічним змінам на ринку праці; розширює можливості, умови, ресурси формування «soft skills» у учасників освітньої взаємодії та забезпечує досягнення високої якості професійної підготовки студентів; забезпечує готовність

випускників закладів вищої освіти відповідати новим викликам та потребам ринку праці¹³.

Складність, багатоплановість професії фахівця із соціальної роботи визначається, перш за все, різноманіттям його діяльності, яку може забезпечити професійно компетентний фахівець, який повинен мати сформовані, на нашу думку, такі компетентності:

- комунікативна компетентність акцентує увагу на встановленні контакту з клієнтом, налагодженні доброзичливих, довірливих взаємовідносин;

- компетентність сприйняття, що передбачає проведення спостережень, аналізу та постановку діагнозу;

- рефлексивна компетентність допомагає здійснити реконструкцію процесу надання допомоги, метою якої є переконатись у правильності зробленого або того, що можна було зробити. Це, у свою чергу, допоможе спланувати подальші дії та запобігти можливим помилкам;

- компетентність взаємодії, тобто успішне встановлення взаємовідносин та здійснення професійної діяльності – аналіз ситуації, розуміння випадку, пояснення, обмін інформацією, аналіз із висновком, який сприятиме у розв'язанні проблем клієнта.

Станом на 2021 рік близько 70 закладів вищої освіти України здійснюють підготовку соціальних працівників¹⁴. Розвивається система підготовки фахівців, розроблено стандарт вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти¹⁵, стандарт вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» для другого (магістерського) рівня вищої освіти¹⁶,

¹³ Чернета С. Ю. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Social Work and Education*. Vol. 8, No. 1. TernopilAberdeen, 2021. P. 77-89.

¹⁴ Соціальні послуги в громаді: новели законодавства. URL : <http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/Sotsialni-poslugy-v-gromad.pdf>

¹⁵ Стандарт вищої освіти: перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, ступінь вищої освіти Бакалавр, галузь знань 23 Соціальна робота, спеціальність 231 Соціальна робота URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-sotsialna-robota-bakalavr.pdf>

¹⁶ Стандарт вищої освіти: другий (магістерський) рівень вищої освіти, ступінь вищої освіти Магістр, галузь знань 23 Соціальна робота, спеціальність 231 Соціальна робота URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/06/231-sotsialna-robota-magistr.pdf>

а також кваліфікаційної характеристики професії «Фахівець із соціальної роботи»¹⁷ та «Соціальний менеджер»¹⁸.

Прийняття нового Закону України «Про соціальні послуги» (2019 р.) та стандартів вищої освіти підготовки фахівців із соціальної роботи, започаткувало якісно нову практику підготовки фахівців, готових до надання соціальних послуг.

Відповідно компетентнісний підхід лежить в основі підготовки фахівців соціальної роботи до надання соціальних послуг. Освітній процес у ЗВО організований так, щоб під час навчання у студентів-майбутніх фахівців із соціальної роботи сформувалися загальні та професійні компетентності, результати навчання, необхідні у діяльності з надання соціальних послуг.

Відповідно до затверджених професійних стандартів, посади фахівця із соціальної роботи мають право займати випускники, які здобули перший (бакалаврський) та/або другий (магістерський) рівень вищої освіти за спеціальністю 231 Соціальна робота; посади соціального менеджера можуть займати тільки випускники, які здобули другий (магістерський) рівень вищої освіти за спеціальністю 231 Соціальна робота і набули передбачені стандартом загальні та професійні компетентності.

Змістове забезпечення системи підготовки фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг має врахувати та забезпечити формування компетентностей, передбачених як у стандартах вищої освіти, так і у професійних стандартах.

Навчально-методичне та змістове забезпечення системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг складається із освітньої програми, навчального плану, робочих навчальних програм, силабусів, які максимально відображають сукупність вимог до характеру й рівня професійної та соціальної компетентності, особистісного розвитку та якостей майбутніх фахівців із соціальної роботи¹⁹.

¹⁷ Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження кваліфікаційної характеристики професії «Фахівець із соціальної роботи». URL : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=187470&cat_id=185221.

¹⁸ Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України «Про затвердження професійного стандарту «Соціальний менеджер» від 10 лютого 2021 року URL : <https://www.me.gov.ua/Files/GetFile?lang=uk-UA&fileId=c38a2475-bc05-4d49-8f90-8db2856e3134>.

¹⁹ Чернета С. Ю. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Social Work and Education*. Vol. 8, No. 1. TernopilAberdeen, 2021. P. 77-89.

Аналіз освітньо-професійних програм підготовки першого (бакалаврського) і другого (магістерського) рівнів вищої освіти галузі знань «Соціальна робота» спеціальності 231 «Соціальна робота» ЗВО (національний університет «Киево-Могилянська академія»; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; Херсонський державний університет; Одеський національний політехнічний університет; Ізмаїльський державний гуманітарний університет; Тернопільський національний економічний університет; Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»; Харківський національний медичний університет; університет імені Альфреда Нобеля; Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського; національний університет біоресурсів і природокористування України; національний авіаційний університет; Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка; Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка), дозволяє нам стверджувати, що проблема «соціальних послуг» недостатньо висвітлена в освітніх програмах. На жаль, лише подекуди зустрічаються освітні програми, в яких відображено компонент «соціальні послуги». До прикладу, ОП «Соціальна робота» першого рівня національного університету біоресурсів і природокористування України серед обов'язкових компонентів є дисципліна «Основи надання соціальних послуг» (6 кр.). На бакалаврському рівні серед освітніх компонентів, що опосередковано розкривають особливості роботи в системі соціальних послуг, є «Система соціального захисту і забезпечення в Україні та світі»; «Соціальна робота з різними групами клієнтів»; «Соціальна робота в громаді». На магістерському рівні серед дисциплін, що є дотичними до характеристики соціальних послуг, є: «Моніторинг та оцінювання соціальних програм і проектів»; «Методи і моделі соціальної роботи в громаді»; «Соціальна робота у громаді»; «Соціальний проект Тьюнінг: гармонізація освітніх послуг».

В 2021 році перегляд діючих та розробка нових освітньо-професійних програм в більшості ЗВО характеризується збільшенням освітніх компонентів, метою вивчення яких є формування компетентностей, необхідних фахівцям із соціальної роботи при наданні соціальних послуг.

Як стверджує Г. Слосанська, для якісної підготовки фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг необхідно приведення системи професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи у відповідність до вимог суспільства та ринку праці. ЗВО

Україні мають взяти на себе зобов'язання забезпечити високий рівень сформованості професійних і соціальних компетентностей, особистісно-професійних якостей випускника, готового до роботи у ТГ. Це є можливим за умови поєднання змісту професійної діяльності та змісту професійної підготовки майбутніх фахівців у ЗВО, орієнтації системи цієї підготовки на модель професійної діяльності фахівця у ТГ та модель його особистості²⁰. Однак, якщо ЗВО України мають досвід підготовки фахівців із соціальної роботи, то, як зазначає авторка, впровадження посад фахівців із соціальної роботи у ТГ перебуває на первинному етапі, відповідно вимоги до професійної діяльності фахівця з соціальної роботи з надання соціальних послуг і до його особистості мають теоретичний характер.

Професійна підготовка фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг передбачає комплекс взаємопов'язаних між собою компонентів (рис. 1):

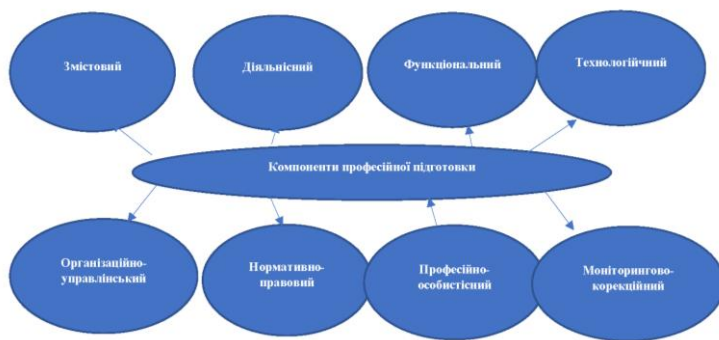

Рис. 1. Компоненти професійної підготовки фахівців із соціальної роботи

1. **Змістовий** – відображає зміст професійної підготовки соціальних працівників; зумовлений цінностями, загальною метою і завданнями професійної підготовки в умовах неперервної освіти, рівнем розвитку теорії і практики соціальної роботи, вимогами споживачів соціальних послуг.

2. **Діяльнісний** – забезпечує підготовку майбутніх соціальних працівників до виконання професійної діяльності в професійно

²⁰ Слезанська, Г.І. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи у територіальних громадах. Дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук. 13.00.05. Тернопіль. 2019. 687 с.

орієнтованому середовищі; оптимальне поєднання теоретичного й практичного навчання; залучення студентів до розв'язання практико-орієнтованих проблем; визначення суб'єктної позиції всіх учасників освітнього процесу.

3. Функціональний – зумовлений необхідністю підготовки майбутніх фахівців до компетентного виконання професійних цілей, завдань, функцій і ролей.

4. Технологічний – зосереджений на виборі оптимальних технологій допрофесійної, професійної і післядипломної освіти через вибір змісту, форм, методів, технологій підготовки, моделей навчання.

5. Організаційно-управлінський – визначений державним стандартом професійної підготовки соціальних працівників різних рівнів вищої освіти (бакалаврського, магістерського); розробкою нормативних документів, що визначають основу стандартів (ОПП, навчальні плани, програми, підручники, посібники), та інших документів, які забезпечують регламентування і стандартизацію процесу професійної підготовки (положення про атестацію, акредитацію і ліцензування закладів освіти; про підвищення кваліфікації і перепідготовку педагогічних кадрів тощо).

6. Нормативно-правовий – базується на нормативно-законодавчій основі й передбачає створення й забезпечення правового поля для діяльності освітніх закладів різних рівнів акредитації і форм власності та їх підрозділів, які здійснюють підготовку соціальних працівників.

7. Професійно-особистісний – зумовлений тим, що суб'єктам професійної діяльності мають бути властиві професійно-особистісні якості, адекватні загальноприйнятим у суспільстві професійним цінностям.

8. Моніторингово-корекційний – виявляється у моніторингу досягнутих результатів, порівнянні їх для функціонування системи професійної підготовки та її структурних компонентів і в разі потреби її корегування; аналізі якості освіти, основними показниками якої є відповідність рівня професійної підготовки соціальних працівників вимогам державного стандарту та споживачів соціальних послуг.

Підготовка соціальних працівників у ЗВО, на нашу думку, має мати, по-перше, академічний характер, по-друге, вона має бути практико орієнтована, що дасть змогу максимально наблизитися до умов майбутньої професійної діяльності, по-третє, вона має враховувати як загальнодержавний, так і регіональний контексти.

Отже, можна зробити висновок, що метою підготовки соціальних працівників в Україні є формування високоосвіченої, високогуманної,

широко розвиненої особистості, що володіє високою культурою і відповідає в цілому кваліфікаційній характеристиці професії.

2. Створення практико-орієнтованого освітнього середовища підготовки фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг

Моніторинг якості підготовки фахівців із соціальної роботи в Україні включає багаторівневість та різноплановість показників, серед них попит на ринку праці, можливість швидко адаптуватись до нового середовища та професійно виконувати посадові обов'язки, рецензії стейкхолдерів та роботодавців тощо. Незаперечною та пріоритетною складовою підготовки сучасного конкурентоздатного компетентного фахівця є її практична спрямованість.

Поліщук В. зазначає, що «Практика має сприяти не тільки створенню оптимальних можливостей для використання студентами наявних знань, вмінь та навичок, але і давати можливість оволодівати новими. Практика також має надавати можливість студентам проявити себе, апробувати інноваційні технології та свої ідеї. Ефективність практики залежить не лише від вдалого підбору базових закладів з добре поставленою роботою та творчо працюючим персоналом, але і від психологічної готовності студентів до роботи в соціальній сфері»²¹.

Практика є такою собі сполучною ланкою між теоретичним навчанням і майбутньою самостійною роботою. А одним із основних завдань, що стоять перед практичною діяльністю студента є формування ставлення до майбутньої діяльності як до особистісно значущого професійного майбутнього. В ході проходження практики у студентів виробляються вміння працювати самостійно, спираючись на індивідуальні плани і завдання. Умовою переходу особистості до саморозвитку і самонавчання є досягнення нею певною мірою самостійності. У свою чергу самостійність О. Шишкіна розглядає, як базову рису особистості для таких якостей, як творча активність, ініціативність, необхідні фахівцям із соціальної роботи. Практика позитивно впливає на процес професійного становлення студентів, виховує професійно значущі якості – емпатію, тактовність, толерантність тощо²².

²¹ Поліщук В.А. Удосконалення професійної підготовки соціальних працівників: виклики сучасності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота* / [редкол.: Козубовська І.В. (гол. ред.) та ін.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 22. С. 121–125.

²² Шишкіна О. В. Аспекти розвитку творческой активності личности в процесі професіонального становлення будучого соціального работника. *Развитие личности как высший приоритет образования: межвузовский сборник научных статей*. Москва-Чебоксары, АПСН, ЧГУ, 2004. С. 114–116.

Як свідчить аналіз закордонного досвіду підготовки фахівців із соціальної роботи поширеною є пропорція теоретичної і практичної складової – 70% теорії і 30% практики. Зокрема, в Австрії навчальний план передбачає проходження 4 місяців практики; в Німеччині підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників носить практико орієнтований характер. Як правило, проводять вступну, основну, спеціалізовану види практики. У вищих спеціальних школах є «рік професійного визнання» або «професійна практика», що дає можливість отримати державне визнання. У процесі проходження професійної практики відбувається перевірка знань і вмінь студентів, а також студенти мають можливість обрати спеціалізацію. Як правило, після завершення практики «професійного визнання» випускник залишається працювати на цьому ж місці, за умов наявності вакансії та власного бажання.

Проблема практичної складової навчання здобувачів вищої освіти в Україні цілком, і спеціальності 231 Соціальна робота показує, що ця ланка в системі навчання є однією зі слабких. Практична складова підготовки фахівців із соціальної роботи представлена лише комплексом компетентностей і програмними результатами навчання, які затверджені державним стандартом вищої професійної освіти першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 231 «Соціальна робота»:

- інтегральною компетентністю – здатність розв’язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у соціальній сфері або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів соціальної роботи і характеризується комплексністю та невизначеністю умов;

- здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях (загальні компетентності);

- здатність до співпраці у міжнародному середовищі та розпізнаванні міжкультурних проблем у професійній практиці (спеціальні компетентності);

- ідентифікувати, формулювати та розв’язувати завдання у сфері соціальної роботи, інтегрувати теоретичні знання та практичний досвід; приймати практичні рішення для покращення соціального добробуту та підвищення соціальної безпеки (програмні результати навчання)²³.

Аналіз освітніх програм спеціальності 231 «Соціальна робота», наявних на офіційних сайтах ЗВО України, на всі види практики

²³ Стандарт вищої освіти: перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, ступінь вищої освіти Бакалавр, галузь знань 23 Соціальна робота, спеціальність 231 Соціальна робота URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-sotsialna-robota-bakalavr.pdf>

передбачено від 10 до 24 кредитів. Фактично, при терміні освоєння основної освітньої програми підготовки фахівця при очній формі навчання в 240 кредитів, це становить близько від 4,2% до 10%.

Зокрема, навчальним планом підготовки першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 231 Соціальна робота у Волинському національному університеті імені Лесі Українки передбачено 5 видів практики: практика організатора соціально-педагогічної, соціально-виховної роботи (4 семестр), с (7 семестр), практика професійно-орієнтована в закладах освіти (6 семестр), стажерська практика (8 семестр), пропедевтична практика (3 семестр), що становить 24 кредити ЄКТС або 10%.

Кожен вид практики має свій силабус, в якому визначені основні завдання:

- ознайомити студента з різними типами соціальних установ, напрямками та нормативно-правовими основами їх діяльності, особливостями їх становлення і розвитку;

- ознайомити з посадовими обов'язками фахівців соціальних установ, зі специфікою їх діяльності;

- ознайомити з нормами ділового етикету та професійної етики фахівця із соціальної роботи;

- сприяти формуванню професійно-комунікативних умінь у спілкуванні з клієнтами і співробітниками соціальних установ;

- отримати загальне уявлення про особливості роботи фахівців соціальних установ з документацією та інформацією; про методики і форми практичної соціальної роботи.

- формування сталого морально-гуманістичного погляду на професію.

Пропедевтична практика, що проводиться на другому курсі, знайомить студентів з системою установ соціального захисту, обслуговування та реабілітації, що потребують, і всього населення в цілому, структурою різних типів соціальних установ; усвідомлюють цінності соціальної роботи; навчаються розвивати професійні відносини з клієнтами в процесі надання їм допомоги, відповідально ставитися до клієнтів і фахівців соціальних установ; вирішують на практиці етичні дилеми; застосовують на практиці теоретичні знання про людину, державу і суспільство; вивчають основні нормативні документи з соціального законодавства і ін.

Такий вид практики проводиться на початкових курсах в установах і організаціях соціальної роботи первинної і / або організаційно-управлінської ланки. За період практики студенти повинні ознайомитися і сформулювати загальне уявлення про провідні соціальні

установи міста, їх місцезнаходження, групи клієнтів, що знаходяться в полі зору даних установ, про особливості і форми взаємодії зазначених установ один з одним, про специфіку управління та організаційної взаємодії в системі соціальної роботи.

Практика організатора соціально-педагогічної, соціально-виховної роботи, що проходить на другому курсі, виступає як соціально-рольова ідентифікація особистості студента з майбутньою професією соціального педагога, фахівця із соціально-виховної роботи. Цей вид практики забезпечує безпосередню участь студента у соціально-педагогічній, соціально-виховній діяльності; використання теоретичних знань і практичних умінь у роботі з дитячими колективами, зокрема, в літніх таборах; організацію спілкування і взаємодію з дітьми і керівниками груп, вивчення особливостей мікросоціуму; розробку сценаріїв і проведення тематичних заходів.

Практика професійно-орієнтована в закладах освіти, що проводиться на третьому курсі в 6 семестрі, та сприяє виробленню у майбутніх соціальних педагогів, фахівців із соціально-виховної роботи професійних умінь та навичок у проведенні соціально-педагогічної роботи з різними категоріями дітей та молоді в закладах освіти різного типу. До змісту діяльності входить вивчення індивідуальних особливостей усіх учасників освітнього процесу та його мікро соціуму (сім'ї, колективу, коло друзів, видів діяльності тощо); проведення бесіди, інтерв'ю, консультування з проблеми; складання і впровадження програми по профілактики девіантної (делінквентної) поведінки серед підлітків; проведення тренінгових занять; формування професійно значущих і професійно особистісних якостей.

Практика професійно-орієнтована в соціальних службах проходить на четвертому курсі в 7 семестрі. На практиці студенти знайомляться із специфікою роботи в закладах соціальної сфери; мають можливість максимально наблизитися до реальних умов майбутньої практичної діяльності; у студентів формуються професійно значущі і професійно особистісні якості. У ході даного виду практики студенти самостійно виконують обов'язки фахівців баз практики з розв'язання конкретних соціальних проблем клієнтів. Основна увага акцентується на формуванні творчого ставлення до справи, виробленні власного індивідуального стилю професійної діяльності. Для виконання цілей і завдань практики студенти систематизували теоретичні та методичні знання в застосуванні до практики. Вони брали участь в наданні соціально-педагогічної, психолого-педагогічної та соціально-правової допомоги клієнтам, що потрапили у важку життєву ситуацію, в рішенні задач соціальної підтримки особистості в кризовій ситуації, брали

участь в розробці профілактичних, реабілітаційних заходів і в їх практичному застосуванні.

Стажерська практика проходить на четвертому курсі у 8 семестрі. Зміст практики ґрунтується на узагальненні теоретичних знань та удосконаленні практичних навичок і включає дослідницьку, діагностичну діяльність, а також перетворювальну, проєктивну, креативну соціально-педагогічну роботу, а саме: теоретичне осмислення і практичне вивчення досвіду діяльності соціального педагога в закладах освіти, соціального захисту та соціальної допомоги різним категоріям дітей та підлітків; активне залучення майбутнього фахівця соціальної педагогіки, соціальної роботи у професійну діяльність, що передбачає самостійну роботу з діагностики, організації і прогнозування соціально-педагогічної роботи з клієнтом; участь у соціально-значущій діяльності соціально-педагогічних відділів, соціальних служб та закладів, територіальних громад; розробку варіанта етичного кодексу соціального педагога, фахівця із соціальної роботи з урахуванням специфіки закладу – бази практики; промоцію соціальної роботи; розробку соціального проєкту; здійснення оцінки проведеної роботи, обґрунтування висновків. Особливістю стажерської практики є те, що студент виконує весь комплекс функцій фахівця із соціальної роботи, а не окремі види соціально-педагогічної діяльності, тому він повинен постаратися освоїти ті професійні ролі, з якими досі не стикався. Студенти проводили повсякденну соціальну роботу з клієнтами, використовуючи при цьому інноваційну технологію – міждисциплінарне ведення випадку, взаємодіяли з різними службами, органами, брали участь у вирішенні соціально-педагогічних проблем клієнта (оформлення пенсій, пільг, працевлаштування, вирішували житлові питання тощо).

Однією з умов забезпечення якісної підготовки фахівців із соціальної роботи у ЗВО України, на нашу думку, має бути не тільки збільшено обсяг кредитів практики у навчальних планах, а й створене практико-орієнтоване середовище підготовки фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Розкриваючи сутність практико-орієнтованого середовища, важливо зазначити, що практика – це особливого роду соціальний зв'язок, що забезпечує не тільки накопичення людського досвіду, але й його трансляцію віда покоління до покоління, від епохи до епохи²⁴.

²⁴ Соціальна робота: В 3 ч. К : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. Ч. 2: Теорії та методи соціальної роботи / За ред. Т. В. Семігіної, І. М. Григи. 2004. 224 с.

Підготовки сучасного компетентного фахівця у ЗВО ґрунтується на основі поєднання теоретичного і практичного навчання, синтезу теорії і практики. Традиційно практична підготовка майбутнього фахівця із соціальної роботи здійснюється в ході практикумів і різних видів практик. Саме під цими формами професійної підготовки зазвичай і розуміють практико-орієнтоване освітнє середовище.

Саме практико-орієнтоване середовище, на нашу думку, дає змогу забезпечити професійну підготовку компетентного, конкурентоспроможного фахівця, що володіє практико орієнтованими компетентностями, яке передбачає взаємодію та взаємовплив всіх суб'єктів і об'єктів професійної підготовки як у ЗВО, так і у практичній площині, на робочому місці. Дані компетентності дадуть фахівцю із соціальної роботи змогу вирішувати певне коло професійних завдань, досягати успіху і забезпечуватимуть кар'єрний ріст.

В загальному розумінні, практико-орієнтоване освітнє середовище є простором, який постійно змінюється і характеризується спрямованістю на самовдосконалення і саморозвиток всіх його учасників.

Зміст практико-орієнтованого освітнього середовища, вдало, на нашу думку розкриває Н. Солянкін, виокремлюючи його основні характерні особливості:

1) це спеціально організований освітній простір, представлений єдністю цільового, змістовного, процесуального, оціночно-коригувального компонентів, що реалізують соціально-комунікативну, інформаційно-трансляуючу, виробничо-діяльнісну й професійно-орієнтовану функції, які забезпечують внутрішній і зовнішній механізми розвитку професійної компетентності фахівця;

2) практико-орієнтоване освітнє середовище спирається на діяльнісний, перетворювальний і творчий характер людських практик, детермінований мінливими акме-подіями і ситуаціями, в результаті яких відбувається самореалізація і саморозвиток людини в професійному житті;

3) означене середовище відрізняється акмеологічною сутністю, яка проявляється в дуалістичному характері саморуху самого практико-орієнтованого освітнього середовища, її суб'єктів і об'єктів, що детермінує саморозвиток фахівця і його просування до особистісного і професійного самовдосконалення за рахунок інтеграції отриманих у

процесі навчання професійних компетентностей з умовами і особливостями майбутньої професійної діяльності²⁵.

Отже, у нашому розумінні, *практико-орієнтоване освітнє середовище* – це спеціально організований освітній простір, спрямований на розвиток практичних умінь і навичок студентів за допомогою спеціально-створених практичних ситуацій під час проходження різних видів практики²⁶.

Практико-орієнтована модель освітнього середовища має такі особливості:

- здійснюється підготовка компетентного фахівця, що володіє базовими, функціональними та спеціальними компетентностями, які дають йому змогу вирішувати певне коло завдань і домагатися успіху і зростанні у професії;

- зміст підготовки ґрунтується на компетентностях на основі єдності когнітивного, предметно-практичного і особистісно-професійного досвіду. Професійні знання, вміння й навички відображають досвід їх отримання та практичного застосування і активізують шляхи і способи самостійного пошуку і відкриття, самоосвіти і саморозвитку;

- процес підготовки здійснюється на основі практико-орієнтованих освітніх технологій; індивідуальної траєкторії розвитку; навчально-методичного комплексу для всіх освітніх рівнів; технологій особистісно-професійного розвитку (переважання інноваційних форм, методів, соціальний діалог, професійно-орієнтовані ситуації).

Нам імпонує думка Н. Шмельова в тому, що студенти, які включені в практико-орієнтоване середовище беруть безпосередню участь у виробничо-технологічних процесах соціальної роботи в період навчання, забезпечують використання теоретико-методологічних знань у практичній площині, формуючи необхідні практичні уміння і навички²⁷.

²⁵ Солянкина Л. Е. Практико-ориентированная образовательная среда как детерминант развития профессиональной компетентности будущего специалиста. *Вестник ТГУ*. 2010. Выпуск 11 (91). URL : file:///C:/Users/Admin/Downloads/praktiko-orientirovannaya-obrazovatel'naya-sreda-kak-determinant-razvitiya-professionalnoy-kompetentnosti-buduschego-spetsialista.pdf

²⁶ Чернета С. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Вісник Humanitas*, 2021. № 6, С. 91-98.

²⁷ Шмелева Н. Б. Профессионально-личностное развитие специалиста социальной работы; МПГУ, УлГУ. Ульяновск: СВНЦ, 1997. 239 с.

В процесі проходження практик студенти співпрацюють і взаємодіють з:

– фахівцями-практиками, які працюють в ТГ, що дає змогу розвивати і збагачувати професійну компетентність, особистісні новоутворення, якості та властивості, сприяє розвитку індивідуального стилю професійної діяльності, що робить сам процес професійного становлення фахівця більш ефективним;

– керівниками практики, що в цілому сприяє активній взаємовигідній співпраці фахівців-практиків, студентів і викладачів ЗВО. Співпраця студентів з керівниками практики дає змогу формувати і розвивати готовність майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у громаді, сприяє розвитку творчої індивідуальності, що робить сам процес професійної підготовки більш ефективним.

Ефективність практико-орієнтованого середовища може забезпечити запровадження здобуття вищої освіти з використанням елементів дуальної форми навчання. Студенти, які здобувають вищу освіту з використанням елементів дуальної форми навчання, мають можливість поєднувати навчання у закладах освіти (в інших суб'єктах освітньої діяльності) з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації, як правило, на основі трохстороннього договору. Впровадження елементів дуальної освіти сприяє подоланню диспропорції між пропозицією щодо надання освітніх послуг і запитами роботодавців щодо структури, змісту й обсягу навчальних планів і програм, якості підготовки випускників, надання можливості мобільно реагувати на зміни виробничих технологій та модернізувати зміст вищої та професійної освіти, враховувати вимоги конкретних підприємств, установ, організацій – замовників професійних кадрів²⁸.

Підготовка фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг може бути ефективною, тільки якщо процес її організації і здійснення буде проходити на позитивному емоційному тлі. Це означає, що викладачі, керівники практики, повинні викликати у студентів емоційну реакцію на різні навчальні ситуації. Емоційний

²⁸ Положення про підготовку студентів у Волинському національному університеті імені Лесі Українки з використанням елементів дуальної форми здобуття освіти. URL : https://ed.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/12_%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D0%B4%D1%83%D0%B0%D0%BB_%D0%BD%D1%83_%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%82%D1%83_%D1%80%D0%B5%D0%B4.pdf

відгук у певних умовах переходить у відносно стійкий стан – емоційний настрій. Очевидно, що студенти при цьому не повинні відчувати тиску з боку викладачів, керівників практики, фахівців на базі практики, розуміючи і усвідомлюючи необхідність і важливість співпраці. У такому контексті студент не є об'єктом педагогічного впливу, а є суб'єктом власного розвитку.

При цьому, слід підкреслити, що інтерес і увага обумовлюються емоційністю студентів та емоційною забарвленістю професійної діяльності викладача та фахівця на базі практики, а підвищення емоційної складової сприйняття навчального матеріалу в аудиторії та інформації на базі практики студентами залежить від кількості і якості одержуваної на заняттях інформації, рівня професійної майстерності викладача та керівника практики.

Цінність практико-орієнтованого середовища полягає в тому, що створюються необхідні умови для ефективної підготовки студентів у процесі активного включення в реальні взаємини з клієнтами. Під час практики відбувається психологічна перебудова особистості, тобто сприйняття та примірювання нової соціальної ролі. Якщо на початку свого навчання у ЗВО студент усвідомлює себе тільки в якості об'єкта навчального процесу, то систематичне професійне навчання з клієнтами і виконання певних професійних функцій призводять до трансформації його ставлення до самого себе. Майбутній фахівець із соціальної роботи поступово починає усвідомлювати себе фахівцем-професіоналом, ставитися до себе як до суб'єкта професійної діяльності.

Практична професійна діяльність під час проходження різних видів практики, навчання з елементами дуальної освіти дозволяє фахівцеві із соціальної роботи отримувати відомості про клієнта / групу, з якою працює та якій має надавати соціальні послуги. Під час взаємодії він співвідносить інформацію і свої враження з теоретичними знаннями, знайомиться з усіма тонкощами професійної діяльності, з методами і формами її організації. Здійснюючи безпосередній практичний вплив на клієнта, майбутній фахівець із соціальної роботи має можливість відзначати зміни в особистості клієнта, тим самим він може бачити результат своєї діяльності та перевіряти ефективність наданих соціальних послуг. Занурення у практико-орієнтоване середовище дає змогу планувати свою роботу, застосовуючи ефективні засоби і відмовляючись від малоефективних.

Включення студентів у поетапну практичну діяльність дало змогу розкрити та усвідомити цінності професійної діяльності. Йдеться про суспільну значущість професії, бажання допомоги, можливість

професійного росту і самовдосконалення, реалізацію та вдосконалення знань на практиці.

Практичну діяльність майбутнього фахівця із соціальної роботи можна описати за етапами. Так, перший етап є *підготовчим*, оскільки на ньому відбувається «входження в проблему». Практиці може передувати виклад матеріалу в діалозі викладача і запрошеного фахівця-практика (лекція вдвох, що дозволяє моделювати реальні ситуації обговорення теоретичних і практичних питань двома фахівцями, з позиції теоретичного і практичного розуміння матеріалу).

Головне завдання на практиці фахівця із соціальної роботи – знайомство з клієнтами, їхнім соціумом, середовищем, встановлення контактів, соціальна діагностика та визначення, надання яких саме послуг потребує клієнт. Студент-практикант вивчає можливості мікросоціуму, встановлює зв'язки з установами територіальної громади, виявляє рівень соціальної активності різних груп населення, стан соціальної роботи з ними. Надалі він створює діагностичну карту територіальної громади, узагальнює пропозиції жителів, їхні потреби і можливості.

Другий етап, *організаційний*, передбачає збір та аналіз інформації, виявлення можливостей, диференціацію проблем, потреб, «вживання» в середовище клієнта. На цьому етапі фахівець із соціальної роботи намагається визначити пріоритети у створенні системи соціальної роботи для ефективного надання соціальних послуг. Він визначає комплекс ефективних форм, методів, технологій соціальної роботи для надання соціальних послуг конкретному клієнту, складає перспективний план роботи, систематизує результати діагностичних досліджень, фіксує наявність проблем і окреслює шляхи їх вирішення, веде робочий щоденник. На третьому етапі фахівець із соціальної роботи безпосередньо надає соціальні послуги, працюючи диференційовано з різними групами клієнтів.

Занурення студентів до практико-орієнтованого середовища дає змогу розвинути творчі їхні здібності за допомогою включення майбутніх фахівців із соціальної роботи в ситуації, що вимагають нових, нетрадиційних підходів вирішення. У механізмах творчості особливу роль відіграє взаємодія логічних і інтуїтивних елементів діяльності. Завдання ЗВО полягає не тільки в тому, щоб розвивати логіку, а й стимулювати прояв інтуїції у творчості. І спеціально створені ситуації на практиці допомагають розвинути творчість, вміння швидко приймати рішення, стимулюють образність мислення, фантазію, емоційну чуйність, вияв самобутності, оригінальності у студентів.

Отже, практико-орієнтоване середовище створює можливості особистісного «вживання» в професію фахівця із соціальної роботи, адаптації, самореалізації, самоврядування особистості в діяльності, а також надає цьому процесу цілісності, динамізму, варіативності, послідовності, системності, гнучкості та обумовлює альтернативність вибору методів і форм організації та змісту навчального та виробничого процесів.

Під час практики перевіряються теоретичні знання, накопичені студентами за час навчання, відбувається більш глибоке змістове осмислення та усвідомлення проблем клієнтів і з'являється бажання допомогти у вирішенні цих проблем.

Таким чином, практична підготовка майбутніх фахівців із соціальної роботи є важливою складовою навчального процесу і може розглядатися як одна із самостійних освітніх технологій.

ВИСНОВОК

Компетентний конкурентоздатний фахівець із соціальної роботи у сфері надання соціальних послуг має бути готовий до роботи в установах, організаціях різного рівня, громадах задля надання соціальних послуг населенню.

Досягнути цієї готовності можливо за умови кардинально інших підходів, зокрема, компетентнісного, до змісту, форм та методів підготовки, створення активного соціального середовища, поєднання змісту професійної діяльності фахівця із соціальної роботи у сфері надання соціальних послуг зі змістом професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи у ЗВО, орієнтації системи цієї підготовки на вимоги до професійної діяльності фахівця з надання соціальних послуг та модель його особистості.

Якісно новим етапом підготовки фахівців із соціальної роботи було прийняття Закону України «Про вищу освіту», Стандартам вищої освіти: першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 23 Соціальна робота, спеціальності 231 Соціальна робота, а також кваліфікаційної характеристики професії «Фахівець із соціальної роботи» та «Соціальний менеджер».

Ще однією з умов забезпечення якісної підготовки фахівців із соціальної роботи у ЗВО України, на нашу думку, має бути збільшення обсягів кредитів практики у навчальних планах та створення практико-орієнтованого середовища підготовки фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Останнє ми розуміємо як спеціально організований освітній простір, спрямований на розвиток практичних

умінь і навичок студентів за допомогою спеціально-створених практичних ситуацій під час проходження різних видів практики.

Від логіки побудови освітнього процесу, відповідності структури освітньої програми, її освітніх компонентів державним та професійним стандартам напряду залежить якість підготовки фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Зміст підготовки має бути орієнтований на формування загальних та фахових компетентностей, формування «soft skills» в учасників освітньої взаємодії, розуміння викладачами змісту, структури та перспективи майбутньої професійної діяльності студентів, створення практико-орієнтованого середовища, впровадження неформальної, інформальної та дуальної освіти, тісної співпраці із стейкхолдерами.

АНОТАЦІЯ

Обрунтовано необхідність удосконалення системи підготовки фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Проаналізовано досвід зарубіжних країн підготовки фахівців із соціальної роботи, соціальних педагогів. Визначено методологічні підходи для підготовки майбутніх фахівців з соціальної роботи до надання соціальних послуг (системний, компетентнісний, професіографічний, діяльнісний, гуманістичний) та принципи (цілісності і системності; професійної спрямованості навчання зв'язку теорії з практикою; наступності; науковості; практичної орієнтованості навчання; доступності навчання). Проаналізовано зміст та комплекс компонентів професійної підготовки фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, відповідно до нормативних документів. Виявили недостатність освітніх компонентів в освітніх програмах, зокрема, низький відсоток практичної підготовки, які забезпечували б компетентності, необхідні фахівцям із соціальної роботи для надання соціальних послуг. На основі аналізу силабусів практики, доведено доцільність формування практико-орієнтованого середовища, розкрито його особливості. Визначили його як спеціально організований освітній простір, спрямований на розвиток практичних умінь і навичок студентів за допомогою спеціально-створених практичних ситуацій під час проходження різних видів практики.

Література

1. Brouns H.J., Kramer D. Social Work Education in Europe. A Comprehensive Description of Social Work Education in 21 European Countries. Frankfurt/Main, 1986. 585 p.

2. Cherneta S. Foreign experience in training social work specialists of social services. knowledge. *Education. Low. Managtmtnt. Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie*. 2020. № 2. P. 425-441.

3. Горішна Н. М. Професійна компетентність соціального працівника як складова його фахової підготовки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Педагогіка, соціальна робота. 2009. Вип. 16–17.

4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. 2-ге вид. Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.

5. Калаур С. М. Система професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до розв'язання конфліктів у професійній діяльності. Дис. д-ра пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2018, 676 с.

6. Карпенко О. Професійні функції соціального працівника як складова професійної компетентності. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2007. Вип. 20. С. 27–34. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2007_20_6

7. Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівля та сільського господарства України «Про затвердження професійного стандарту «Соціальний менеджер» від 10 лютого 2021 року URL : <https://www.me.gov.ua/Files/GetFile?lang=uk-UA&fileId=c38a2475-bc05-4d49-8f90-8db2856e3134>.

8. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження кваліфікаційної характеристики професії «Фахівець із соціальної роботи». URL : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=187470&cat_id=185221.

9. Поліщук В. А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти : монографія / за ред. Ничкало Н. Г. Тернопіль: ТНПУ, 2006. 424 с.

10. Поліщук В.А. Удосконалення професійної підготовки соціальних працівників: виклики сучасності. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота / [редкол.: Козубовська І.В. (гол. ред.) та ін.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 22. С.121–125.

11. Положення про підготовку студентів у Волинському національному університеті імені Лесі Українки з використанням елементів дуальної форми здобуття освіти. URL : https://ed.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/12_%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%01%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D0%B4%D1%83%D0%B0%D0%BB_%D0%BD%D1%83_%D0%BE%D1%81%D0%B2i%D1%82%D1%83_%D1%80%D0%B5%D0%B4.pdf

12. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

13. Слозанська, Г.І. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи у територіальних громадах. Дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук. 13.00.05. Тернопіль. 2019. 687 с.

14. Солянкина Л. Е. Практико-ориентированная образовательная среда как детерминант развития профессиональной компетентности будущего специалиста. Вестник ТГУ. 2010. Выпуск 11 (91). URL : <file:///C:/Users/Admin/Downloads/praktiko-orientirovannaya-obrazovatel'naya-sreda-kak-determinant-razvitiya-professionalnoy-kompetentnosti-buduschego-spetsialista.pdf>

15. Сорока О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій. Дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2016. 534 с.

16. Соціальна робота: В 3 ч. К : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. Ч. 2: Теорії та методи соціальної роботи / За ред. Т. В. Семігіної, І. М. Григи. 2004. 224 с.

17. Соціальні послуги в громаді: новели законодавства. URL : <http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/Sotsialni-poslugy-v-gromad.pdf>

18. Стандарт вищої освіти: другий (магістерський) рівень вищої освіти, ступінь вищої освіти Магістр, галузь знань 23 Соціальна робота, спеціальність 231 Соціальна робота URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/06/231-sotsialna-robota-magistr.pdf>

19. Стандарт вищої освіти: перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, ступінь вищої освіти Бакалавр, галузь знань 23 Соціальна робота, спеціальність 231 Соціальна робота URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-sotsialna-robota-bakalavr.pdf>

20. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 519. 742 с.

21. Чернета С. Модель професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Вісник Humanitas*, 2021, №4, С. 57-63.

22. Чернета С. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Ввічливість. Humanitas*, 2021. № 6, С. 91-98.

23. Чернета С. Ю. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Social Work and Education*. Vol. 8, No. 1. TernopilAberdeen, 2021. P. 77-89.

24. Шишкина О. В. Аспекты развития творческой активности личности в процессе профессионального становления будущего социального работника. Развитие личности как высший приоритет образования: межвузовский сборник научных статей. Москва-Чебоксары, АПСН, ЧГУ, 2004. С. 114–116.

25. Шмелева Н. Б. Профессионально-личностное развитие специалиста социальной работы; МПГУ, УлГУ. Ульяновск: СВНЦ, 1997. 239 с.

Information about the author:

Cherneta Svitlana Yuriivna,

PhD in Pedagogy, Associate Professor,

Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy
and Pedagogy of Higher School

Lesya Ukrainka Volyn National University

13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-9939-7591